

İsmail Gaspıralı'nın Medeniyet Anlayışı

Bağdagül Kır*

ORCID: 0000-0002-8383-8458

Öz

İsmail Gaspıralı'nın hayatı, yaptığı çalışmalarla kendi döneminde ilgiyle karşılanmış olmasının yanında, kendisinden sonra gelecek olan Türk nesli için de çok önemli örnekler barındırmaktadır. Gaspıralı mesaisini, sadece vatanı Kırım'da değil diğer Türk vilâyetlerinde de yaşanan içe kapalı ve dünyadan kopuk bir hayat tarzından kurtarmak için harcamış bir fikir insanı ve inkılapçıdır. Türk toplumunun içinde bulunduğu buhrandan kurtulması için çalışan Gaspıralı, Fransa'da bulunduğu yıllar içinde gözlemlediği Avrupa medeniyeti ve diğer medeniyetleri karşılaştırmış, yaşadığı ülkenin şartları ile birlikte yorumlamıştır. Bu çalışmada İsmail Gaspıralı'nın "*Avrupa Medeniyetine Bir Nazarı Muvazene*" adlı makalesi üzerinden onun medeniyet telâkkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Gaspıralı, Avrupa Medeniyeti, İslâm Medeniyeti, XX. yüzyıl Türk toplulukları, Fransa

Gönderme Tarihi: 24/12/2020

Kabul Tarihi: 29/02/2021

*Yüksek Lisans, İstanbul Aydın Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye, salihabagdagul@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

KIR, B., "İsmail Gaspıralı'nın Medeniyet Anlayışı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 1, 2021, s.391-411.

İsmail Gaspıralı's Understanding of Civilization

Bağdagül Kır*

ORCID: 0000-0002-8383-8458

Abstract

In addition to the fact that İsmail Gaspıralı's life was welcomed with interest in his period with his works, it also contains very important examples for the Turkish generation that will come after him. Gaspıralı is an intellectual and revolutionist who has spent his work to save his life from an introverted and disconnected way of life not only in his homeland, Crimea, but also in other Turkish provinces. Gaspıralı, working for the Turkish society to get rid of the crisis it was in, compared the European civilization and other civilizations that he observed during his years in France and interpreted them together with the conditions of the country he lived in. In this study, his consideration of civilization was evaluated through the article of İsmail Gaspıralı named "A Minister to European Civilization".

Keywords: İsmail Gaspıralı, European Civilization, Islamic Civilization, XX. Century Turkish communities, France

Received Date: 24/12/2020

Accepted Date: 29/02/2021

---

*Master Student, Istanbul Aydın University, Department of Turkish Language and Literature, Istanbul-Turkey, salihabagdagul@gmail.com

You can refer to this article as follows:

KİR, B., ‘İsmail Gaspıralı’nın Medeniyet Anlayışı’, *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 8, Issue 1, 2021, p.391-411.

Понимание цивилизации Исмаилом Гаспралы

Багдагуль Кыр*

ORCID: 0000-0002-8383-8458

Резюме

Жизнь Исмаила Гаспралы, наряду с его трудами, представляла интерес не только в период его творчества, но также содержит очень важные примеры для следующих поколений тюркских народов. Интеллектуал и революционер Гаспралы посвятил работы спасению от замкнутого и разобщенного образа жизни не только в своей родине - Крыму, но и в других тюркских провинциях. Гаспралы работал над тем, чтобы вывести из кризиса тюркское общество, сравнивал другие цивилизации с европейской, за которой он наблюдал за время пребывания во Франции и интерпретировал их вместе с условиями страны, в которой он жил. В данном исследовании оценено понимание цивилизации Исмаила Гаспралы посредством его статьи «Беспристрастный взгляд на европейскую цивилизацию».

Ключевые слова: Исмаил Гаспралы, Европейская цивилизация, Исламская цивилизация, Тюркские общины XX века, Франция

Получено: 24/12/2020

Принято: 29/02/2021

---

*Аспирант, Стамбульский университет Айдын, факультет турецкого языка и литературы, Стамбул, Турция, salihabagdagul@gmail.com

Ссылка на статью:

KIR, B., "İsmail Gaspralı'nın Medeniyet Anlayışı", *академическая история и мысль*, Т. 8, NO.1, 2021, С.391-411.

Giriş

İsmail Gaspıralı'nın sosyal, siyasî ve ekonomik anlamda dar bir alana sıkıştırılan Türkistan halkının yaşam standardını yükseltmek için yaptığı çalışmalar, eğitim alanında sağladığı başarılar günümüzde de geçerli olabilecek örnekler ihtiva etmektedir. İsmail Gaspıralı'nın tek başına giriştiği milletini kalkındırma hamleleri ve zorluklarla elde ettiği başarılarının, yaşadığı dönemle sınırlı kalmaması gerekmektedir. İsmail Bey'in kendi dönemini aydınlatan düşünceleri ve bunları hayata geçirmek için yaptığı çalışmalar, Türk soylu gençlere yaşamları için ihtiyaç duydukları ülküyü kazandıracak niteliktedir.

İsmail Gaspıralı, Türk tarihine adını yazdırmış bir reformcudur. Onu Türk halkını kalkındırmak için yaptığı çalışmalarıyla tanıyoruz. İsmail Gaspıralı, sadece Kırım'ın gelişmesi için değil tüm Türk vilâyetlerinin gelişmesi için çalışmalarda bulunmuş, vilâyetler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek için dil birliği alanında çalışmalar yapmıştır. “Dilde fikirde işte birlik” sloganı, kadimden bu yana aynı kültürel paylaşımlarda bulunmuş Türk halklarının tekrar bir araya gelebilmesi düşüncesinin formüle edilmiş şeklidir. İsmail Bey'in amacı dünyada yaşanan gelişmelerden habersiz, içine kapanmış olan Türkistan halkını, içinde buldukları sıkışmışlıktan bir an önce kurtarmaktır. Bunu kimi zaman medeniyetin beşiği olarak lanse edilen Batı'ya bakarak geliştirdiği düşünce sistemini ifade etme imkânı veren Tercüman gazetesi, kimi zaman çocukların en baştan bilinçli bir şekilde yetiştirilmesi amacıyla kurduğu Cedit Mektepleri ile sağlamaya çalışmıştır. O, Türkistan coğrafyasının ilk reformcusu değil, fakat kendisinden önce başlayan yenileşme çalışmalarına çok önemli katkılarda bulunmuş bir millet adamıdır. Bu makale, dönemde ülkesi ve mensup bulunduğu milleti adına yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren İsmail Gaspıralı'yı kendisinden sonra gelecek olan Türk nesline daha yakından tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Gaspıralı'nın Batı Medeniyeti hakkındaki düşünceleri irdelenerek yapılan bu çalışmada, edebiyat alanında yapılan araştırmaları destekleyen metotlardan biri olan literatür tarama tekniği kullanılmış, elde edilen kaynaklar doğrultusunda İsmail Bey'in Batı Medeniyeti hakkındaki düşünceleri değerlendirilmiştir.

1-İsmail Gaspıralı'nın Hayatı ve Eserleri

İsmail Gaspıralı 1851 yılında Kırım Bahçesaray Avcıköy'de doğmuştur. Babası Mustafa Ağa Yalta'ya bağlı Gaspıra köyünde doğması dolayısıyla “Gaspıralı”, Rusça ifadesiyle “Gasprinski” olarak anılmıştır. Babası, Rus ordusundan emekli bir teğmen; annesi, İsmail Bey'in düşünce sisteminin gelişmesinde çok önemli etkiye sahip, Kırım asilzadelerinden olan İlyas Mirza Kaytafoz'un kızı Fatma Hanım'dır. İsmail Bey, ilk tahsilini muhtemelen Zincirli Medrese'de yaptı ve bu tahsili 10 yaşına kadar sürdürdü.¹10 yaşında Akmesic'te bulunan askerî koleje gönderildi. Oradan Varonej' de bulunan askerî liseye ve sonrasında Moskova Askerî Lisesi'ne nakledildi.²

İsmail Gaspıralı'nın Moskova Askerî Lisesi'nde bulunduğu dönem olan 1867 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı Girit isyanı patlak verir. Milliyetçilik yönü kuvvetli olan Gaspıralı, Osmanlı askerlerinin yanında savaşmak üzere İstanbul'a gitmek niyetiyle, aynı düşünceleri paylaştığı ve liseden arkadaşı olan Litvanya Tatarlarından Mustafa Mirza Davidoviç ile birlikte kaçmaya teşebbüs eder. İsmail Gaspıralı ve Mustafa Davidoviç, gizlice Türkiye'ye gitmek istemekteydiler. Fakat bu yolculukta ancak Odessa limanına kadar gelebilmiş ve orada yakalanmışlardır. İsmail Bey, hayatının bundan sonraki bölümünü şekillendirecek olan bu olaydan sonra okuluna geri dönememiştir. 1868 yılında 17 yaşında iken Bahçesaray'a, tekrar Zincirli Medrese' ye dönmüş ve orada Rusça dersleri vermeye başlamıştır. Zincirli Medrese'de ders verdiği dönemde ağırlıklı olarak Rus edebî ve felsefî eserleri okuyarak kendisini geliştirmiştir.

İsmail Gaspıralı, halkıyla iletişim kurabilmek için, toplumu oluşturan bireylerin görüşlerini ve düşüncelerini anlamanın lüzumlu olduğunu inanmış ve bunu davranışlarıyla göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle, fırsat bulduğu her türlü sosyal faaliyete iştirak etmiş ve bunu da hayatı ve dünya görüşü ile kendisini anlattığına inanılan “Gündoğdu” adlı hikâyesinde şöyle ortaya koymuştur: “*Milletin hâline aşına olmadıkça millete hizmet mümkün olamayacağını anlamasıyla Danyal Bey bu cihette ilim ve marifeti artırmaya karar verip milletin arasına atıldı. Köy düğünlerinde, derviş ve ulema meclislerinde ve sair her türlü içtimalarda bulunup az söyleyip çok dinleyip bir sene kadar amelî dersler aldı. Her sınıfın*

¹ Yavuz Akpınar, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 1*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 20.

² Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 23.

yahşi cihetlerini ve uygunsuz hâllerini görüp öğrenip millî zaafın neden ibaret ve milletin neye muhtaç olduğunu anlamıştı.”³

İsmail Gaspıralı, Kırım’dan ayrıldığı 1871 yılında, İstanbul, Viyana, Münih ve Stuttgart üzerinden Fransa/Paris’e gitmiştir. 2 yıl boyunca bulunduğu Paris’te ünlü Rus edebiyatçısı İvan Turgenyev ile tanışmış ve ona asistanlık yapmıştır. Kendisine gelir getirmesi için tercümanlık da yapmış olan Gaspıralı, Paris’te tanışma imkânı bulduğu Jön-Türklerden Namık Kemal ve Şemsettin Sami’den etkilenmiştir.⁴ İsmail Bey, Paris’te bulunduğu yıllarda Batı uygarlığını yerinde görme ve inceleme fırsatı bulur. Batı medeniyetinin güçlü ve zayıf yönlerini inceleyen Gaspıralı, Batı’nın bazı yönlerini doğru bulmamış, o günkü medeniyetin eski yaşam tarzının başka bir şekilde devamı olduğunun, iddiaların aksine yeni bir medeniyet olmadığını farkına varmıştır.⁵

İsmail Gaspıralı’nın iki evlilik yaptığını biliyoruz. İlk evliliği kısa sürmüş, ikinci evliliğini ise Zühre Hanımla yapmıştır. 1882 yılında evlendiği Zühre Hanım, Kazanlı zengin sanayici ve tanınmış bir aile olan Akçurinler’den İsfendiyar Bey’in kızıdır.⁶ İsmail Bey’in ikinci evliliğinden sekiz çocuğu olmuştur: Rıfat, Şefika, Behiye, Leyla, Danyal, Nigâr, Mansur ve Haydar. Gaspıralı yaptığı çalışmalara ailesini de dâhil etmiştir. Büyük oğlu Rıfat, 1914 sonrası Tercüman gazetesi ve matbaası ile ilgilenmiştir. Büyük kızı Şefika’ya kadınlar için neşrettiği Âlem-i Nisvan adındaki derginin sorumluluğunu vermiş, bu şekilde mefkûresine aile bireylerini de dâhil etmiştir. 1917 yılı Rus ihtilâlinden sonra Şefika, Nigâr, Mansur ve Haydar Türkiye’ye göç etmişlerdir.⁷

İsmail Gaspıralı, fikirlerini halka ulaştırmak için bir gazete çıkarmak arzusundadır. Bu uğurda fiilen çalışmalara başlar ve çıkarmak istediği gazete için 1879 yılında hükûmetten izin ister. Fakat, “*Mahkûm milletlerin uyanmalarını, onların basiretlerini örten gaflet perdesini kaldırmalarını istemeyen Çarlık, bu müracaatı reddeder.*”⁸

³ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 435.

⁴ Yusuf Ekinci, *Gaspıralı İsmail*, Ocak Yayınları, Ankara 1997, s.12.

⁵ Mehmet Kaplan, “Gaspıralı İsmail’in Avrupa Medeniyeti Sosyalizm ve İslâmiyet Hakkındaki Eseri”, *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C.15, S.180, Ankara 1977, s.6. https://www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/06_Kaplan-M.-Gasp.mailin-Avrupa-Medeniyeti-Sosyalizm-ve--Hakk%c4%b1ndaki-Eseri.pdf (10.03.2021).

⁶ Yavuz Akpınar, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.18.

⁷ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 36.

⁸ Cafer Seydahmet Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2015, s.26.

İsmail Bey, uzun uğraşlar sonucu 1883 yılında almayı başardığı gazete çıkarma izni ile Tercüman gazetesini neşretmeye başlar. Rusça adı “Perevodçik” olan Tercüman gazetesi, Rus sansür heyetinin isteği üzerine yayınların tamamının Rusça çevirisi yapılması şartıyla neşredilebilecektir. İsmail Bey’in gazete çıkarma teşebbüsü, düşüncelerini halka ulaştıracak bir vasıta olması açısından önem arz ettiğinden o, her türlü baskı ve yıldırma politikalarına göğüs germiştir.

İsmail Gaspıralı’nın en önemli eseri şüphesiz Tercüman gazetesidir. O, Türk halklarının birbirleriyle olan münasebetlerine ket vurmak isteyen bir yönetim altında, Türk halkına mesajını ulaştırmak için gazeteyi kullanmıştır. Tercüman gazetesini çıkarmaya başlayana kadar, küçük çapta neşriyatlar da çıkarmaktaydı. Bunlar; Yıldız, Kamer, Ay, Güneş, Şafak, Tonguç, Hakikât, Letafet, Mirat-ı Cedit adlı risalelerdir.

Fransızca ve Rusça’ yı ana dili gibi konuşan Gaspıralı,⁹ Fransa’da bulunduğu 1871¹⁰-1874 yılları içinde gözlemlediği Batı medeniyeti hakkında 29 sayfalık geniş muhtevaya sahip bir yazı kaleme alır. “Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene” adlı bu eserinde efendi-köle ilişkisi içinde değerlendirilebilecek, zengin zümre ile bu zengin zümrenin refahının devamını sağlamak üzere karın tokluğuna çalışan insanların hayat şartlarını karşılaştırır. O, Batı medeniyetinin bir “Hıristiyan” medeniyet olduğunu söylemektedir. Batı medeniyetinin sunduğu hayat tarzının diğer milletlere refah getiremeyeceğine inanır ve tüm insanlık için çözüm olacağına düşündüğü önerilerini açıklar.

Bir diğer önemli yazısı, Müslüman ve Ortodoks Hıristiyanların birlikte yaşadıkları Rusya’nın bir Hıristiyan devleti olmasının yanında, Müslüman bir devlet olduğunun da kabul edilmesi gerektiğini savunduğu “Rus İslâm’ı” (1881) isimli eseridir. Gaspıralı’nın Rusça olarak yazdığı söz konusu eseri, Kırım’a bağlı Akmescit (Simferepol)’de çıkan “Tavrida” gazetesinde yayımlanmıştır. Bu yazısında, Rus hâkimiyeti altında bulunan Türk halkları ile Rus yönetimin ilişkileri işlenmektedir. Gaspıralı Rus hükûmetinin Müslüman Türk halkları için olumlu çalışmalarda bulunmadığını ifade ettiği bu yazısında, Rus yönetiminin zorunlu tuttuğu eğitimle Türkleri Ruslaştırmak istediğini, ve Türk dilini perişan ettiğini savunur:

⁹ Necip Hablemitoğlu, *Gaspıralı İsmail*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2017, s. 113.

¹⁰ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 26.

“Büyük bir teessüfle şurasını da kaydedeyim ki Rus hâkimiyeti Türk halkının ilim menbaı olan mekteplerini de mahvuperişan etti.¹¹

İsmail Gaspıralı, “Türkistan Uleması” adıyla yayımladığı bir başka eserini, Türkleri cahil ve barbar olarak göstermek isteyen Rus misyonerlerinin iddialarını çürütmek için yazmıştır. Gaspıralı, “Mebadii Temeddüni İslâmiyân-ı Rus” (1901) adlı eserini ise, Rusya Türklerinin gelişmesinde katkısı olan şahsiyetleri anmak amacıyla yazmıştır. Rusya Müslümanları arasından yetişen ulema ve ilim adamlarının biyografilerini yazdığı diğer bir eseri “Akgül Destesi” 1906 yılında yayımlanır. “Rusya’da Millî Türk Mekteplerinin Islahı ve Usûl-i Savtiyenin İntişarı” isimli eseri de 1911 yılında yayımlanmıştır.¹²

İsmail Bey’in Tercüman gazetesinde de tefrika edilen eserleri arasında, “Frengistan Mektupları” ve “Darürrahat Müslümanları” önemli bir yer tutar. “Darürrahat Müslümanları”, onun ütöpik eseridir. Bu eserde, ideal bir İslâm devletinin nasıl olması gerektiği konusunu işlemektedir. Bir kısmı Tercüman gazetesinde tefrika edilen diğer eserleri arasında; “Sudan Mektupları”, “Kadınlar Ülkesi”, “M. A. Fransevîye Tesadüf: Gülbaba Ziyareti”, “Arslan Kız”, “Gün Doğdu”, “Ahmet Bey Taşkesenli ve Bedros Ağa Karakaşyan”, “İvan ve Süleyman”, “Belây-ı İslâm”, “İki Bahadır”, “Mükâleme-î Selatin” ve “Muhâceret-î Muntazama”¹³ adlı eserleri de bulunmaktadır.¹⁴

İsmail Gaspıralı 1884 yılında kurduğu Usûl-i Cedit mektepleri ile, yetersiz sayıda ve systemsiz bir durumda okuma yazmanın bile tam olarak öğretilmediği mekteplere, Batı’dan esinlendiği yeni bir sistem getirmiştir. Gaspıralı, Usûl-i Cedit mekteplerinde, Usûl-i Savti adını verdiği yöntemle kırk günde okuma-yazma öğretilbileceğini kanıtlamıştır. Açıldığı ilk dönemde uygulama konusunda çok tepki almış olsa da, mekteplerin başarısı kendini ispat etmiş ve Cedit Mektepleri ülke genelinde yayılmaya devam etmiştir. Gaspıralı, eksikliğin sadece Türkistan coğrafyasında olmaması ve pek çok Müslüman devletin bocaladığı eğitim konusunda, Cedit Mektepleri’ni ülkesinin sınırları dışına çıkarmayı istemiştir. Hem Tercüman

¹¹ N. Hablemitoğlu, *a.g.e.*, s. 115.

¹² N. Hablemitoğlu, *a.g.e.*, s. 118.

¹³ Y. Akpınar, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.70-80.

¹⁴ İsmail Gaspıralı’nın, Cedit Mektepleri’nde okutulmak üzere matbaasında neşrettiği, bir kısmını kendisinin yazmış olduğu anlaşılan ders kitaplarının listesi için Yavuz Akpınar’a ait, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserler 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, kitabının 55 ve 56. sayfalarına bakılabilir.

gazetesini neşredebilmek hem de Usûl-i Cedit mekteplerinin açılmasını sağlamak için Türkiye, Mısır ve Hindistan'a seyahatler düzenlemiş ve araştırmalarda bulunmuştur.¹⁵

2- Türkistan'ın Rusya ile Kesişen Makûs Tarihi

Rusya tarihinde dolayısıyla Türkistan coğrafyasında Kulikovo savaşı çok önemli bir yere sahiptir. 1380'de Ruslar ve Tatarlar arasında gerçekleşen bu önemli savaşta Ruslar Tatarlar karşısında ilk kez bir galibiyet elde etmişlerdir. Moskova prensi Dimitri Donskoy'un, Altınorda Bey'i Mamay'ı yenmeyi başardığı Kulikovo savaşı, Rus devletinin kurulmasına zemin hazırlaması açısından önemlidir.¹⁶ Rusya, 16. yüzyıldan itibaren Türk topraklarında egemen olmaya başlamıştır. Rusya'nın yayılma politikası güttüğü Tatarların yönetiminde buldukları dönemde, Ruslar sadece belirli miktarda haraç veriyor fakat iç işlerinde tamamen bağımsız hareket edebiliyordu. Tatar yönetim Rus halkının sosyal ve siyasî hareketlerine engel olmuyordu.

Yönetim Rusya'nın eline geçtiği dönemde ise, Rus devleti başta olmak üzere Rus Aydını ve Rus halkının Müslümanlara, özellikle Türkistan halkına karşı ön yargılı tutum sergiledikleri görülecektir. 16.yüzyılda, Rusya'nın Türk-İslâm Topraklarına yayılmasını araştıran Alexandre Benningsen ve Lemercier C. Quelquejay'ın konu ile ilgili değerlendirmesi şöyledir:

“Batı Hıristiyanlığı için İslâm milletleri ile karşılaşmada izlenen amaç politik üstünlük ve ekonomik sömürü, tâbi kılma ve denetleme olduğu hâlde; Rus-Türk karşılaşması, Rusluğun Ortodoks Slavlık adına Türk-İslâm toplumlarına karşı yürüttüğü amansız bir imha savaşı niteliği taşımıştır. Rus işgaline düşen birçok Türk-İslâm topraklarında Türklük ve İslâmlık kökten kazanmış, yok edilmiş, Slav yurdu “Rus yurdu” haline getirilmiştir.”¹⁷

2014 yılında düzenlenen “Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri”nde Yavuz Akpınar, sunduğu “İsmail Gaspıralı'nın Din ve Milliyet Anlayışı” adlı bildirisinde Abdullah Battal Taymas'tan alıntıladiği; M. S. 13. Yüzyılda Tatarlar Rusya'yı aldıklarında onların sadece haraca bağlanmış olduklarını ifade ederek, Rusya'nın iç işlerine karışmadıkları gibi siyasî ve sosyal kurumlarına dokunulmamış, dinî kurumlara ve din temsilcilerine hürmet edilmiş olduklarının bilgisini verir. Akpınar bildirinin devamında Rus yönetiminin ise Müslüman

¹⁵Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁷Yavuz Akpınar, “İsmail Gaspıralı'nın Din ve Milliyet Anlayışı”, *Her Yıl Bir Türk Büyüğü Bilgi Şöleni*, 11-12.12. 2014, s.28.

Türk halkına herhangi bir hak vermediğini ve Ruslaştırmak, Ortodokslaştırmak için baskılar yaptığını ve asimile politikası izlediğini söyleyecektir.¹⁸

Abdullah Battal Taymas'ın, Rusya'nın Tatar halkına karşı izlediği politikalar hakkındaki düşünceleri şu cümlesinde özetlenebilir: “*Altınorda'nın Rus yurdundaki idaresine 'Tatar boyunduruğu' demek câiz ise Rusların Kazan yurdundaki idaresine hakkıyla 'Rus cehennemi' demek yerinde olur.*”¹⁹

Tebaası olan Türk halklarına herhangi bir hak vermeyen Rus yönetimi, dinlerini kabul etmemiş ve Müslüman Türklere karşı ısrarla Ruslaştırma ve Ortodokslaştırma politikası izlemiştir. Bu uğurda Türk halklarını asimile etmeye çalışmış baskı ve zulüm yolunda hiçbir engel tanımamıştır.²⁰

Rus yönetiminin Türkistan'a olan baskısı, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Türk halklarının dinlerine bağlılıkları sonucunda kenetlenmelerine sebep olmuştur. Yıllarca Ortodoks Rusya'nın asimilasyon ve zorla din değiştirme baskısına maruz kalmış olan Türkistan halkı, dinî kimliklerini millî kimlik olarak algılamış, bu onların kenetlenmesini birlik ve beraberlerinin kuvvetlenmesini netice vermiştir. Bu şekilde birbirlerine dayanarak ayakta durmaya ve hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır.²¹

İsmail Gaspıralı, Türk-Müslüman halkın uğradığı zulümler ve sindirme politikalarının yaşandığı yine böyle bir dönemde çalışmalarına başlamıştır. Gaspıralı halkın eğitilmesi ve bilinçlenmesi için yoğun çaba göstermiştir. Onun Türk insanının bilinçlenmesi ve halkın gelişmesi için eğitimi rehber edinmesi, “Tercüman” gazetesinin ilk sayısında kullandığı “*maarif bilmek için kaleme yapıştık*”²² cümlesinde kendini göstermektedir.

3- İsmail Gaspıralı'nın Medeniyet Anlayışı

İsmail Gaspıralı, Rus hakimiyetinin Türk Tatar kavmine medeniyet ve maarif getirmediğini ifade eder. Yönetim, Türk-Tatar kavimlerine maddi menfaatler sağlayamadığı gibi taze ve yeni bir hayat vermekten de uzaktır.²³ İsmail Bey, Rusya'nın Tatar halkını

¹⁸ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁹ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 29.

²⁰ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 29.

²¹ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 31.

²² Mustafa Cemiloğlu, “İsmail Gaspıralı Eğitim Anlayışı”, *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şöleni*, 11,12.12.2014, 38.

²³ Cafer S. Kırmıner, *Gaspıralı İsmail Bey, (Dilde, Fikirde, İşte Birlik)*, İstanbul Türkocağı Yayınları, İstanbul 2015, s. 36.

anlamaya çalışmadığını ve Tatarlar için belli bir politikası olmadığını da söyler. Rusya'nın Kırım halkının gelişmesi için katkıda bulunması gerektiğine inanmaktadır. Tatarların dolaylı olarak da olsa Rusya'nın bağımsızlığına etki ettiğini söyleyerek Rus devletinden beklentide olduğunu belirtir. O'na göre Rusya Tatarlara borçlanmıştır ve borcunu Türkistan halkına ihtiyaç duyduğu eğitimi verecek bir öğretmen olarak ödeyebilmelidir.²⁴

Rusya ile dostane ilişkiler içinde olma düşüncesi onun milleti adına yapacağı yeniliklerin önünü bir nebze de olsa açacaktır. Yakın zamana kadar Rusya'nın Türkistan aydınlarına, kadın çocuk demeden binlerce insana yaptığı soykırım benzeri yok etme politikası hâlâ canlılığını korumaktadır. Müslüman Türk halkının yaşadıkları göz önüne alındığında Gaspıralı'nın düşüncesi bir çelişki ifade ediyor gibi görünse de bunun temelinde Rusya devleti ve Rus yetkilileriyle mümkün olduğu kadar ters düşmek istememe düşüncesi yatmaktadır. Türkistan'ın geleceği için yeni bir bakış açısına sahip olmak gerekmektedir ve bunun için de Ruslarla iş birliği yapmak ihtiyacı doğmaktadır. Ona göre, kapalı bir toplum olan ve tek sesliliğin esas olduğu Rus Devleti ile iyi geçinmek, yapmak istediği hizmetler konusunda elini güçlendirecektir.²⁵

Gaspıralı'ya göre gelişmiş bir toplum olan Rusya, topraklarına dahil olan yeni topluluklara örnek olmalıdır. O, Rusya'nın Kırım halkına, kendi milletine yaptığı şekilde hizmet vermesi gerektiğine inanır, zira hali hazırda Rusya vatandaşı olan Müslüman halk zorlu bir hayat sürdürmektedir. Geçmişte yaşanan Kırım Hanlığı ve Giraylar döneminden bu yana Türkistan halkının hayat şartlarında bir değişiklik olmamıştır.²⁶

---

²⁴ C. Kırimer, *a.g.e.*, s.7.

²⁵ Nadir Devlet, "İsmail Gaspıralı ve Ruslarla Uzlaşma", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 2 (Güz 1996), s. 405-408.

²⁶Hakan Kırımlı, "Kırım Tatarları Kimdir" adlı makalesinde Kırım halkının zorluklarla sürecektir hayatına sebep olan Rusya'nın Kırım'ı ilhakına kadar yaşanan gelişmelerden şöyle bahseder: "Kırım Hanlığı Osmanlı İmparatorluğu gibi özellikle XVIII. yüzyıl içinde bir gerileme süreci içine girdi. 1769-1774 Savaşı'nda Osmanlılarla birlikte Rusya karşısında alınan mağlubiyet felâketli neticeler getirdi. Bu savaş esnasında Rus orduları Kırım'a girmeye muvaffak olduktan başka 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması ile Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı himayesi kaldırıldı. Bu tarihten itibaren dokuz yıl boyunca Rusya'nın Kırım tahtına kukla bir han geçirme çabalarının yol açtığı iç kargaşalar bahane edilerek yarımada tam üç defa Rus ordularının istilâsına uğradı ve çok büyük ölçüde kan döküldü. Nihayet, 1783'de halkın tükenmenin eşiğine geldiği bir noktada Rusya İmparatoriçesi II. Yekaterina Kırım Hanlığı'nın lağv ve topraklarının Rusya'ya ilhak edildiğini ilân etti." Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarları Kimdir*, Bilkent Üniversitesi, <http://www.kirimderneği.org.tr/temel-bilgiler/kirim-tatarlari-kimdir>. (10.03.2021).

Ülkenin kalkınması kültürün muhafazası, sanat, dil-edebiyat ile mümkün olacaktır. Fakat eski bilgilere dayalı bir eğitimle içine kapanmış, dünyadan habersiz bir halk ancak içinde bulunduğu yaşam koşullarının değişmesiyle bir gelişme gösterebilecektir. İsmail Gaspıralı, bunu sağlamak için Türk halkının mevcut yaşam şartlarını göz önünde bulundurarak bir medeniyet arayışına girişmiştir.

İsmail Gaspıralı, Türkistan halkının muasır medeniyetler seviyesine ulaşması için çağa uygun yöntemleri benimsemiş, yenilikçi ve modern çözüm yolları arayışı içinde olmuştur. Yenilikçi bir bakış açısıyla yaptığı çalışmalarda Batı'yı kendine rehber edinmiştir. Gelişmenin Batılılaşma yoluyla elde edilebileceğine inanmış, İslam ülkelerinin ilerlemek için Batı medeniyetine ulaşmak istediklerini söylemiştir.²⁷

İsmail Gaspıralı, Batılılaşmayı gelişme yolunda çok önemli bir basamak olarak görmüş olsa da, çok tartışılan Batı medeniyeti hakkında dikkatli olmaları hususunda İslâm ülkelerini uyarmıştır. Hıristiyan dünyaya ait bir medeniyet olan Batı medeniyetinin tüm insanlar için özgürlüğe ve mutluluğa vesile olacağı iddiasını sorgulamak gerektiğine inanmaktadır. Gaspıralı Avrupalıların, Avrupa dışındaki ülkelere ihraç ettikleri ürünlerle medeniyetlerini yaydıklarını söyler. Diğer taraftan askerler, işgal ettikleri topraklarda kan dökerek medeniyet getirdiklerini iddia etmektedirler. Avrupa kendi dışındaki milletlerin haklarını dikkate almayarak ve yok sayarak Batı/Avrupa medeniyetinin onlar için uygun olduğunu iddia etmektedir. Avrupalı devletlere göre, Batı medeniyeti ile problemler yerini huzura ve refaha bırakacaktır. Avrupa bu düşüncesiyle Batı medeniyetini kendi dışındaki ülkelere dayatmaktadır.²⁸

Gaspıralı gelişmek için Batılılaşmanın şart olduğuna inanırken, Müslüman toplumları Batının kendilerine ters düşen kültürüne karşı korumaları gerektiği konusunda da uyarır: “*O, Türklerin, Müslümanların millî ve dinî beklentilerinden ayrılmaksızın Batılılaşmalarını ister; sözlerinde ve işlerinde bu gaye kolaylıkla seçilir, her türlü mesaisini, milletinin garp âlemi medeniyetine dâhil olabilmesi için sarf etmiştir.*”²⁹

İsmail Bey'in İslâm dinine mensup bir “Garpçı” olarak adlandırılması, Batı'nın gelişen ekonomisinin İslâm ülkeleri tarafından örnek alınması gerektiğini düşünmesinden

²⁷ Yavuz Akpınar, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 159.

²⁸ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 160.

²⁹ N. Hablemitoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

kaynaklanır. Gaspıralı'nın bilhassa üzerinde durduğu konu, teknik ve teknolojik ilerlemelerin örnek alınıp Batı'nın kültürel değerlerinin ait oldukları yerde bırakılması yönündedir.

*“İsmail Bey'in esas olarak İslâmcılık görüşü, İslâm dünyasına Batı medeniyetinin kapılarını açmak, Batı medeniyetinden istifade etmek; fakat bunu yaparken, millî kültürde, hayat anlayışında İslâmî esaslardan ayrılmamaktan ibarettir.”*³⁰

İsmail Gaspıralı çeşitli vesilelerle yazdığı gerek mektupları gerekse makaleleriyle Türk topluluklarının dünyaya açılması gerektiğine inandığını ifade etmiştir. Türkistan'ın dünyaya açılmaya ihtiyacı vardır ve bu konuda İsmail Gaspıralı Türk insanına rehberlik etmek ve elinden tutmak istemektedir. Dünyanın bir çok ülkesinde teknik ilerleme ve teknolojik gelişmeler yaşanırken içine kapanmış olan Türkistan halkı için herhangi bir gelişmeden söz etmek mümkün değildir. Fakat o, milletini medeni milletler seviyesine çıkarma düşüncesindedir.

İsmail Gaspıralı, Batıyı yakından tanımak ve gelişmeleri daha yakından takip edebilmek için Batı medeniyetinin beşiği olan Fransa'ya 1871-1874 yıllarını kapsayan bir seyahate çıkmıştır. Gaspıralı, Paris'te bulunduğu yıllarda Batı uygarlığının güçlü ve zayıf yönlerini inceleme imkânı bulmuştur. Batı medeniyetini diğer milletler için uygun bulmayan Gaspıralı, o günkü medeniyetin eski yaşam tarzının başka bir şekilde devamı olduğunu; iddiaların aksine bir yenilik getirmediğini ifade eder.³¹

Gaspıralı, Avrupa medeniyeti olarak isimlendirdiği Batı medeniyetinin dünyada hızla yayılmakta olduğunu tespit ederken birçok İslâm ülkesinin gelişen bu medeniyete kayıtsız kalmadığını da ifade etmektedir. Fakat İslâm medeniyeti gibi köklü bir medeniyete sahip olan Müslüman toplumlar için dikkat edilmesi gereken en önemli konu İslâm'a müntesip olan memleketlerin bir Hristiyan medeniyeti olan Batı/Avrupa medeniyetine uyum sağlayıp sağlayamayacağı meselesidir. İsmail Gaspıralı, hali hazırda Slav ırka mensup Panslavistler'in aynı dine mensup oldukları Avrupa ürünü bu medeniyeti kendilerine uygun bulmadıklarını ifade ederek Müslüman toplumların söz konusu medeniyetten ne elde edeceklerine bakmaları gerektiğini söyler.³² O, temeli Hristiyanlığa dayanan bu medeniyetin pek çok kişinin aksine,

³⁰ N. Hablemitoğlu, *a.g.e.*, s. 70.

³¹ M. Kaplan, *a.g.m.*, s. 6.

³² Y. Akpınar, *a.g.e.*, s.159.

bütün insanlar için ideal bir hayat tarzı sunduğuna inanmamakta, hatta bu medeniyetin vaatlerinin gerçekliğini sorgulamaktadır.³³

Gaspıralı, Batı'daki gelişmelere duyarsız kalmaz. Keşifleri ve teknik alanda yaşanan gelişmeleri takdir eder. İletişim araçlarının çoğalması, çağın gelişmişlik göstergesi olan madenlerin işlenerek ulaşım araçları haline dönüştürülmesi çok önemli gelişmelerdir. Fakat tüm bu gelişmeler ve teknik üstünlük, medeniyetin beşiği olarak görülen Batı'nın, halkların mutluluğuna vesile olduğu iddiasını inanılır kılmaz. İleri bir medeniyetten söz edebilmek için, farklı sosyal kesimden birçok insanın refah içinde ve güvenli bir şekilde yaşam sürdürüyor olması gerekir. Gaspıralı'ya göre medeniyetin büyüklüğü büyük yerleşim yerleri, büyük ibadethaneler, fabrikalar ve savaş teçhizatı ile ölçülemez. Görkemli bir medeniyetten bahsedebilmek için, insanların büyük bölümünün hayatın tüm nimetlerinden faydalanması gerekir.³⁴

Tarihte yaşamış uygarlıklara bakıldığında önemli bir yere sahip olan Mısır medeniyeti için Gaspıralı, tek bir insanın şahsi arzularını yerine getirebilmek için milyonlarca insanın köle gibi çalıştırıldığı anlatıldığına dikkat çeker.³⁵ Gaspıralı'ya göre kadim Yunan ve Roma medeniyetlerinde, ülkelerin ileri gelenleri halkın hakkına ve hukukuna riayet etmezler. O, Yunan ve Roma uygarlığı döneminde yapılan sanatsal çalışmalara değer atfeder, bununla birlikte bu medeniyetlerin eksik yanlarına da vurgu yapar. Eski Mısır'da olduğu gibi Batı'da da tek bir insanın zevki için binlerce insan çalıştırılmakta, çalıştırılan insanlar haksızlığa uğramakta ve hakları savunulmamaktadır.

Avrupa'da insanlar eşit yaşam koşullarına sahip değildir. Gaspıralı insanlar arasındaki uçurumu şöyle açıklamaktadır:

*“Bir tarafta Avrupa'da yüz yıllardır etkili olan, hesap edilemeyecek kadar servet sahibi Rothschild ve onun gibi on, on beş aile; diğer tarafta bir karış dahi toprağa sahip olamayan on beş milyon insan bulunmaktadır.”*³⁶

Gaspıralı'ya göre Avrupa insanı nazik görünmektedir fakat gösterişten ibaret olan bu nezaket doğu insanını rahatsız etmektedir.³⁷ Bu insanlar dinleri Hristiyanlığı diğer ülkelere

³³ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s.161.

³⁴ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s.162.

³⁵ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s.163.

³⁶ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 170.

³⁷ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 171.

yaymaya çalışırken, kutsal kitapları İncil'den ve mabetleri kiliseden uzaklaşmaktadır. Gaspıralı Avrupa'nın, kıymetli taşlarla süslü muhteşem kıyafet giyen güzel bir kadın görünümünde olduğunu düşünmektedir. Fakat bu kadının vücudu fevkalade yaralarla çepeçevre sarılmış ve durumu gittikçe kötüleşmektedir.³⁸

İsmail Gaspıralı, Avrupa milletlerine mensup pek çok kişinin, Avrupa medeniyetinin eksik temeller üzerine bina edildiğine inandığını söyler. Öyle ki bu düşünce insanlar arasında artarak devam etmektedir. Batı medeniyetinin ihtiyaca cevap vermediği iyice anlaşıldığında ise her durumda eşitliği savunan sosyalizm gündeme gelir. Gaspıralı hali hazırdaki medeniyete alternatif olarak sunulan sosyalizmi de uygun bulmaz. Her durumda eşitliği savunan bu yeni anlayışı eleştirir. İnsanlar yaratılıştaki bile eşit değilken sosyalizmin gereği olan mutlak eşitlikten bahsetmenin yersiz olduğunu ifade eder. Avrupa medeniyeti yerine düşünülen sosyalizmin fayda sağlamayacağına değinir. O'na göre insanlar selden kurtulmak isterken ateşe koşmaktadır.³⁹Sosyalizmin her şekilde eşit bir hayat vaat etmesi, aileden kalan mirasın akraba olmayanlarla paylaşılması fikri hiç adaletli değildir. Sosyalizm anlayışı bir kişiyi mutlu ederken çok sayıda kişiyi mutsuz etmektedir.

Gaspıralı Batılı devletlerin, sömürgesinde bulunan ülkelere girme sebebi olarak açıkladıkları “*medeniyet getirme*” iddialarını, söylediklerinin aksine yaptıkları/yapacakları sömürüyü perdelemek için kullandıklarına inanır.⁴⁰Kapitalizmin karşıtı olan sosyalizm de uzun vadede Avrupa'nın geleceği için tehdit oluşturmaktadır.

İsmail Gaspıralı'ya göre; Avrupa medeniyeti, zengin halk tabakasının refah içinde sürdürdüğü hayatını, yine aynı şekilde rahatlık ve mutluluk içerisinde yaşamaya devam etmek istemeleri sonucu oluşturdukları bir anlayıştan ibarettir. Bu seçkin zümrenin asla vaz geçmeyeceği varlıklı hayatın dışında kalan halk ise, sefalet içinde yaşamaya mahkumdur. Bu nedenle Avrupa'da kurulan bu medeniyetin hakkaniyetten uzak olduğunu ve bu sebeple sosyalizmin Avrupa'da büyük bir tehlike oluşturacağını belirtmiştir.⁴¹

Gaspıralı, eserin sonuç bölümünde ise, İslâm âleminin yenileşme ve ilerlemeye ihtiyacı olduğunu, bunun için de taklitçiliğe düşmeden gelişme göstermesi ve bu duruma uygun bir medeniyet arayışı içinde olması gerektiğini belirtmektedir. Müslüman-Türk toplumunun

---

³⁸ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 171.

³⁹ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 172.

⁴⁰ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 174.

⁴¹ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 173

kurtuluşunun ancak Batı medeniyetinin bilimdeki seviyesine ulaşmakla mümkün olacağını, bunun da eğitim ve bilimle Batıya yaklaşmakla elde edilebileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca ona göre bu, Rusya Müslümanları arasında İslâm ruhunu yeniden canlandırmak için tek yoldur.

Eski Yunan uygarlığından yeni Avrupa medeniyetine gelinceye kadar medeniyetlerin tek bir düşünce etrafında şekillendiği görülür. Bu yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, her bireyin kendi lehine çabaladığı *faydacılık / sosyalizm*’ dir. Batılı hukuk ve ahlak anlayışı “ *sosyalizm*” temelleri üzerine oturtulmuştur. İnsanların ilişkilerine bakıldığında temel düşüncenin elde edilecek menfaate dayalı olduğu görülür. İster iş ilişkilerinde ister iş dışında olsun bu böyledir. Gaspıralı bu türde bir medeniyet telakkisinin gerçek manada bir medeniyet anlayışı olmadığını hatta bunun medenî anlayıştan uzak olduğunu söyler. İnsanlar hayvanlar gibi sadece karın doyurmak ve hazlarını tatmin etmek için yaşamamalıdır.

İsmail Gaspıralı, sosyalizmin insan tabiatına aykırı olduğunu düşünmektedir. Bunun karşısında kapitalizmin de insanlık için yanlış bir tercih olacağını söyler. Düşüncelerini aşağıdaki şiirinde şöyle dile getirir:

“İnsaniyet kâim değildir yalnız nan (ekmek) ile

İnsaniyet müşerrefdir (şeref kazanmıştır) ruh ve can ile

Hayvaniyet kaimdir aş ve içki ile

İnsaniyet ayrılır hak ve hürriyet ile.”⁴²

“İnsanın davranışlarında hangi sebep olursa olsun faydacılığı kabul etmiş olması temel ahlak kurallarına aykırı değildir. Fakat diğer insanların menfaatine zarar vermemesi gerekmektedir.”

İngiliz yazar John Stuart Mill’in sosyalizme ait yukarıda geçen tanımına karşılık Gaspıralı, insanın kendi menfaati için çalışmasının başkasını düşünmeye fırsat vermediğini söyleyerek bir çelişki olduğunu ortaya koyar, sosyalizm düşüncesini reddeder ve bu yaşam tarzının makul olmadığını ifade eder.⁴³

Batı medeniyetinde insanların davranışları faydacılık temeline oturtulmaktadır. Buna karşılık sosyalist düşünceye mensup Avrupa insanının neredeyse yarısı aile mahremiyetini,

⁴² Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 221.

⁴³ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 176.

mülk edinme gibi özgürlükleri kabul etmez. Sosyalizmi benimseyenlerin saptığı çıkmaz sokak gibi bu insanlar da başka bir çıkmaza saplanmaktadırlar. Medenî bir toplumda insanlar diğerlerinin haklarını görmezden gelerek ülke kaynaklarının tamamının kendilerine ait olduğunu iddia edemezler. Bu iddialar karşısında kaynakların herkesçe bölüşülmesini isteyenler elbette olacaktır. Ayrıca bu problem sanayi ve diğer ihraç ürünleriyle birlikte medeniyetin ihraç edildiği ülkelerde de ortaya çıkacak ve Avrupa medeniyeti gittiği her yere bu sorunları da beraberinde getirecektir.

İsmail Gaspıralı Müslüman devletleri sosyalizme karşı da uyarmaktadır. Gaspıralı'ya göre Sosyalizm, Müslüman toplumların aradığı erdemli bir hayatı vaat etmez. Faydacılık/Sosyalizm anlayışını benimsemeyen Gaspıralı, insanların kendi menfaatlerini düşünmekten daha önemli hedeflerinin olması gerektiğini söyler. Sadece kendini düşünen insan topluma bir şey kazandıramaz. Gaspıralı'nın burada önemle üstünde durduğu husus "hakkaniyet" meselesidir. O'na göre hakkaniyet, herkesin eşit haklara sahip olması anlamına gelmez. Güçlü olmak haklı olmak için yeterli değildir. Güçlü olanın kazandığı bir toplumda adaletten söz edilemez. İhtiyaç olunan şeyin ihtiyaç duyan kişiye, duyulan ölçüde verildiği bir toplumda ancak haset, kıskançlık ve çekememezlik olmayacaktır. Gaspıralı düşüncelerine açıklık getirirken:

*"Tasavvur edelim ki bir cemiyet-i medeniyeyi teşkil edenler umumen işlerini ve hareketlerini tam hakkaniyete bağlamış olsunlar. Hakkaniyete sığmayan surette "fayda"yı terk etsinler.... İnsanlar birbirinden nârazı, birbirine hasut, birbirine emniyetsiz, birbirinin varlığına kast edebilirler mi? Birbirine hakkında su-i zan ve su-i kasda meyil kalır mı?"*⁴⁴ diye sormaktadır.

Elbette güçlü olanın değil, zayıf da olsa haklı olanın kazandığı ve hakkının verildiği bir ortamda insanların adalete ve birbirlerine olan güveni artacaktır. İnsanların birbirlerinin hakkına saygılı olduğu, kimsenin hakkına tecavüz edilmediği -ki Gaspıralı'nın teklif ettiği inanç esasları bunu emreder- bu durumdan daha fazla kişi hoşnut olacaktır.

İsmail Gaspıralı yukarıda sorduğu soruya cevap olarak İslâm inancının kaynağı olan Kuran-ı Kerim'i gösterir. Buna gerekçe olarak Kuran mesajının özü olan "adalet ve doğruluk" hükümlerini işaret eder.⁴⁵ Yaygın olarak kullanılan faizli sisteminin haksız kazanç

⁴⁴ Y. Akpınar, a.g.e., s. 179.

⁴⁵ Y. Akpınar, a.g.e., s. 180.

yöntemi olduğunu ve faiz borcunun kişinin sırtına bindirilen uzun zamanlı borç yükü olduğunu hatırlatır.

İsmail Gaspıralı refah ve huzur vadeden yeni medeniyet anlayışının İslâm inancında karşılık bulduğuna inanır. Çünkü hakkaniyet, adalet ve doğruluk İslâm'ın mayası ve İslâm medeniyetine has bir özelliktir. Gaspıralı arzu ettiği medeniyetin vaatlerini şöyle özetler:

“Toprak ve mülk; sermaye ve faiz; fert ve cemiyet; kesp (çalışıp kazanma), sa'y (emek) ve gayret; kayır ve hayrât (iyilik ve iyilik yapma) hakkında öşür ve zekat kaide-i külliyyeleri (genel kuralları) insanları bahtiyar edecek hakikatlerdir! Sermaye, mülk, kesp, ve kar hakkındaki kavaid-i Kur'aniye (Kur'an hükümleri) Avrupaca esas hukuk ve ahlak tutulabilmiş -olsa- idi sosyalist efkar-ı müthişelerine (müthiş sosyalist düşüncelerine) heman yer kalmaz idi. Çünkü az mı, çok mu herkes mülkten, sermayeden ve sa'yinden (emeğinden) istifade eder idi. Servete esir, faize ömrü bir hizmetçi olmaz idi. Ve bunca nahoşluğa meydan açılmaz idi.”

46

Kur'an insanı çalışmaya teşvik eder. Bunu yaparken aynı zamanda toplumda çalışamayacak durumda bulunan zayıf kimselerin ihtiyaçlarının zenginler tarafından karşılanması gerektiğini de söylemektedir. Kutsal kitabın teşvik ettiği bu yardıma “*zekât müessesesi*” adı verilmektedir. Gaspıralı toplumsal ya da ferdî olarak adaletli olmayı emreden, çeşitli sebeplerle çalışamayacak durumda olan insanlara yardım etmeyi ve iyilik yapmayı teşvik eden kuralları içeren Kuran-ı Kerim'in, aranan yeni yaşam tarzının tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek özellikte olduğunu vurgular.⁴⁷

*“Onun Batı medeniyetinde gördüğü en büyük eksiklik, mutlak hak ve hakkaniyet ilkesinden (veya mutlak adalet duygusundan) yoksun olmasıdır. Halbuki İslâm medeniyeti bu hususta, genelde nazari planda kalsa bile, mutlak adalet fikrine sahip bulunmaktadır.”*⁴⁸

Avrupa kendi medeniyetinin en iyi yaşam tarzı sunduğunu iddia etse de bunun böyle olmadığı açıkça görülmektedir. Batı, medeniyet anlamında olumsuz örnek oluşturmaktadır. Gaspıralı Asya toplumunun Avrupa'nın tecrübesinden faydalanması gerektiğini söylerken, Batı'yı ileriye taşıyan teknolojik gelişmeler ve özellikle üniversitelerde kullanılan sistemin örnek alınması gerektiğine vurgu yapmayı da ihmal etmez. Kafalar teknik bilgilerle

⁴⁶ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s.180.

⁴⁷ Y. Akpınar, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁸ Yavuz Akpınar, *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserler 4*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 19.

doldurulurken vicdanlara hak ve adalet duygusunu kazandıracak bir ahlâk eğitimi vermek şarttır.⁴⁹

Günümüzde adaletten bahsetmek pek mümkün görünmüyor. Yaşadığımız dünyada Batı Medeniyetinin eleştirilen söz konusu özelliklerinin dünyanın geneline yayılmış olduğunu görüyoruz. Adalet konusunda Gaspıralı'nın çözüm önerisi olarak sunduğu İslami bakış açısından, buna sahip olması gereken Müslüman devletlerin daha fazla uzaklaşarak yozlaştığı müşahade ediliyor. Önceki dönemlerde belirli bir coğrafyaya ait olan hak ve adaletten uzak yaşam biçimleri günümüz dünyasında Müslüman devletleri de içine alacak şekilde genişlemekte, insanlar arasında mutsuzluk ve huzursuzluk dalgası hızla yayılmaktadır. Batı medeniyetinin özeti olarak güçlünün haklı, zayıfın ise haksız görüldüğü bir yaşam tarzının hüküm sürdüğü gözlemlenmektedir.

İsmail Gaspıralı'nın İslâm dinine dayandırarak açıkladığı hakkaniyet duygusu bir ahlâk meselesidir. Günümüzde Müslüman devletlerde yaşanan gelir dağılımı eşitsizliği ve fakirlik sorunu İslâm'ın çözüm olabilecek argümanlarının devlet kademesinde uygulanmamasından kaynaklanmaktadır.

“Şayet ‘kavaidi Kur’aniye’ Avrupa medeniyetince benimsenmiş olsa idi, sosyalizm fikirlerine yer kalmaz, zenginler servet kazanmaya esir, diğerleri ise servet sahiplerine ödedikleri faiz borcuna esir bir hayat sürmüş olmazlardı.”⁵⁰

Müslüman ülkelerde yaşanan “inanç esasları ve yaşam” arasındaki çelişki dindar kimlikleriyle yönetimde bulunan hükümet temsilcilerinde bir ahlâk sorunu olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

---

⁴⁹ Yavuz Akpınar, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 181.

⁵⁰ Ahmet Çapku, “Gaspıralı İsmail Bey’in Düşüncesinde Hakkaniyet Kavramı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, C.11, S. 11, s. 35-46.

Sonuç

Türkistan halkı uzun yıllar Rus sömürsü altında bulunmuştur. Rusya, Tatar hakimiyeti altında bulunduğu yıllarda Tatarlar Rus halkının yaşayış tarzına karışmıyor, onların sosyal ve siyasî hayatlarına müdahale etmiyordu. Rusların hayat tarzında bir değişiklik olmamış, fakat Rusya, Türkistan'ın hakimiyetini ele geçirdikten sonra Türklerin sosyal hayatlarına karıştığı gibi siyaset yapmalarına da izin vermemiştir. Müslüman halkı Ortodoks bir hayatı benimsemeleri hususunda zorlamış, dinlerini yaşamalarına fırsat vermemiştir. Rusya, İlimski'nin önderliğinde hazırlanan her Türk vilâyeti için ayrı bir alfabe politikasıyla Türkleri bölüp anlaşılamaz duruma getirmek istemiştir. Öz değerleri ve kimliklerinden uzaklaştırmak için Türklere baskılar yapmış, bu yolda milletin önderi pozisyonunda bulunan şahsiyetlere idama varan müeyyideler uygulamıştır. İsmail Gaspıralı yaşadığı dönemde, kültüründen, dilinden ve dininden uzaklaştırılmaya çalışılan bir milletin var olma çabasının simgesi durumuna gelmiştir. İsmail Gaspıralı, gelişme yolunda en etkili argümanın Batılaştırma olduğu düşüncesine sahiptir. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için Batı'nın teknik ve teknolojik anlamda gelişmesini örnek gösterir. Diğer taraftan Batı'nın uzak durulması gereken yozlaşmış değerlerine karşı İslâm toplumlarını da uyarır. O, Avrupa/Batı medeniyetinin, kadimden bu yana varlıklı insanların zenginliklerini devam ettirmek için geliştirilen bir anlayış olduğunu vurgulamış, Batı kaynaklı medeniyet anlayışlarının toptancı düşünce sistemine itiraz etmiştir. Kapitalizmin zengin zümrenin refah içinde yaşadıkları hayatın devamı için geri kalan insanların sırtına bindiği bir anlayış olduğunu ifade etmiştir. Zenginlere hizmet eden bu medeniyet anlayışı için diğer insanlar adeta birer kurban vazifesi görmektedir. İsmail Bey, bir başka medeniyet örneği olarak lanse edilen, her şekilde eşitliği vadeden sosyalizmin ise hakkaniyete sahip bir anlayış olmadığını söylemiş, insanların mutlak eşit olmadıkları halde nasıl eşit şartlara sahip olabilecekleri konusunu sorgulamıştır. Tarihe bakıldığında, vadettiği halde mutluluk veremeyen Avrupa/Batı medeniyeti karşısında Gaspıralı "*hakkaniyet*" düşüncesini ortaya atmıştır. Bu düşünce sistemi kaynağını İslâm dininin mukaddes kitabı Kur'an'dan almaktadır. Zekât müessesesi adı verilen bu sistemde zengin insanlar Batılı yaşam tarzının aksine, varlıklarının bir kısmını fakirlere bağışlayarak onlara daha iyi bir yaşam sürmeleri konusunda destek olmaktadır. Zekât müessesesiyle Batı'da en çok eleştirilen zengin-fakir arasındaki uçurumun ortadan kalkmasıyla daha sağlıklı bir toplum yapısına ulaşmak mümkün görünmektedir.

Kaynaklar

AKPINAR, Y., “İsmail Gaspıralı’nın Din ve Medeniyet Anlayışı”, *Her Yıl Bir Türk Büyüğü Bilgi Şöleni*, 11-12.12. 2014.

AKPINAR, Y., *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserler 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

AKPINAR, Y., *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

AKPINAR, Y., *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserler 4*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

CEMİLOĞLU, M., “İsmail Gaspıralı Eğitim Anlayışı”, *Her Yıl Bir Büyük Bilgi Şöleni*, 11-12.12.2014.

ÇAPKU, A., “Gaspıralı İsmail Bey’in Düşüncesinde Hakkaniyet Kavramı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, S. 11, 2017, s.35-46.

DEVLET, N., “İsmail Gaspıralı ve Ruslarla Uzlaşma” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 2, 1996, s.403-408.

EKİNCİ, Y., *Gaspıralı İsmail*, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

HABLEMİTOĞLU, N., *Gaspıralı İsmail*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2017.

KAPLAN, M., “Gaspıralı İsmail’in Avrupa Medeniyeti, Sosyalizm ve İslamiyet Hakkındaki Eseri”, *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C.15., S. 180, Ankara 1977.https://www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/06_Kaplan-M.-Avrupa-Medeniyeti-Sosyalizm-ve-%c4%b0sl%c3%a2miyet-Hakk%c4%b1ndaki-Eseri.pdf. (10.03.2021).

KIRIMER, C. S., *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul Türkocağı Yayınları, İstanbul 2015.

KIRIMLI,H.,“Kırım Tatarları Kimdir?”, Bilkent Üniversitesi.
<http://www.kirimderneği.org.tr/temel-bilgiler/kirim-tatarlari-kimdir>. (10.03.2021).